

Ігор БАРМАК

*аспірант кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*

**ЗЕМЕЛЬНІ КОНФІСКАЦІЇ ЯК ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ІНСТРУМЕНТІВ
ЗАЛЯКУВАННЯ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ
ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ КІНЦЯ XVIII – XIX СТ.**

З кінця XVIII ст. вся Правобережна Україна, була територією протистояння між новою російською окупаційною владою, поляками, українцями та євреями. Владна політика була спрямована на роздмухування україно-польсько-єврейських протиріч з метою максимального грабунку регіону [2, с. 17].

Одним із головних інструментів залякування, який використовувала російська влада – це були конфіскації, організацією яких займалися губернські казенні палати. Російська влада не могла не рахуватися з землевласниками-поляками у Правобережній Україні, оскільки вони представляли собою серйозний чинник політичного, економічного і національного життя краю. Сукупність названих факторів не дозволила здійснити форсовану інтеграцію регіону до складу імперії [15, с. 172]. В той же час приєднання територій Речі Посполитої до Російської імперії в кінці XVIII ст. поклато початок національно-визвольним настроям в середовищі поляків, які мали на меті відновлення колишньої державності. Особливістю цього явища було те, що значну активність виявляла польська шляхта. Прихильність російської влади дозволяла їй упродовж першої третини XIX ст. зберігати привілейоване становище, свої маєтки і отримувати посади. Однак частина польської аристократії твердо стояла на позиціях необхідності відновлення Речі Посполитої [9, с. 45].

Так, на основі рапорту подільського губернатора П. Літвінова 28 червня 1809 р. Олександр I наказав Комітетові міністрів сформувавши перелік власності землевласників, які без дозволу російської влади переїхали на територію Варшавського Князівства і негайно їх конфіскувати. Тимчасове управління цією власністю покладалося на казенні палати [12, с. 177, 180].

Під керівництвом палати здійснювався опис маєтностей. У 1810 р. активно велася робота щодо з'ясування інформації про шляхтичів, які не повернулися у свої маєтки. З травня по грудень з казенної палати на адресу міністра надсилалися списки тих, на чий володіння ще не було накладено секвестру. Серед трьох Правобережних губерній у Волинській губернії виявлено найбільше таких власників: 44 дідичі і 35 чиншовиків [17, с. 72].

Нові конфіскації почалися у 1813 р. тих шляхтичів, хто приєднався до армії Наполеона. Варто зазначити, що волинський губернатор М. Комбурлей був зацікавлений у масштабному відчуженні маєтків шляхти, а російська Волинська казенна палата розпочала конфіскаційну роботу. Міністерство фінансів Російської імперії для регламентування цього процесу видало спеціальні «Правила для конфіскації маєтків і управління ними» [16, с. 181–186].

Наслідки Листопадового польського повстання 1830–1831 рр. були важкими для значної частини польського суспільства взагалі та для його учасників зокрема. Царський уряд твердо вирішив покласти край польському національно-визвольному руху і з цією метою ліквідувати усі адміністративно-правові відмінності між Правобережною Україною та російськими губерніями [14, с. 46].

До учасників повстання влада застосувала ряд каральних заходів. Найбільш болючою санкцією стала конфіскація майна. З цією метою в

західних губерніях були створені спеціальні комісії для вирішення справ осіб, які брали участь у повстанні. Головним їх завданням було встановлення факту участі підозрюваних осіб у заворушеннях 1830–1831 рр. [10, с. 81]. В складі ж місцевих казенних палат створені тимчасові відділення для прийому в державне відомство конфіскованих маєтків. Винних влада поділила на три розряди:

- 1) керівників повстання;
- 2) учасників, які чинили опір війську і законній владі;
- 3) осіб, які підписали акти, що підбурювали до повстання та всіх причетних до повстання, які, однак, активної участі у ньому не брали [5, с.39].

Маєтки осіб першого та другого розрядів підлягали секвестру та конфіскації, якщо вони не підпадали під встановлені законодавством винятки. Залишалось у власності господарів майно тих, кого віднесли до третього розряду або осіб, які (відповідно до положень закону від 6 травня 1831 р.) були силою примушені до участі у повстанні і не мали ще доказової можливості з'явитися з розкаянням. Уникали конфіскації майна особи, які з'явилися з каяттям в органи державної влади ще під час військових дій в тому краї, де вони відбувалися [[6, с. 13].

В 1831 р. в складі Волинської казенної палати створене тимчасове відділення для вирішення справ учасників Листопадового польського повстання 1830–1831 рр. В повітах утворювалися повітові контори (до їх складу входили комісар, його помічник і повітовий скарбник), які збирали матеріали на учасників повстання та описували їх майно для передачі його імперській окупаційній владі [13, с.281].

На основі правил від 28 червня 1832 р. утворювалася так звана Волинська ліквідаційна комісія. До її складу входили представники казенної палати: віце-губернатор та радник тимчасово-конфіскаційного відділення (очолював комісію губернатор, інші члени: губернський предводитель дворянства, голова палати цивільного суду, один радник губернського правління). Після відкриття у 1840 р. палати державних маєтностей представників казенної палати у складі ліквідаційної комісії замінили голова і радник новоствореної установи [12, с.380].

Після постанови комісії про накладення секвестру на визначений маєток учасника польського повстання Волинська казенна палата починала процес передачі його у власність імперії. Спочатку повітова контора здійснювала детальний опис маєтку – рухомого та нерухомого майна. Вона повинна була забезпечити його збереження від розкрадання. Всі виявлені документи про власність колишнього господаря, про селянські повинності, про укладені контракти передавалися на розгляд у казенну палату, інші документи (в тому числі й ті, які вказували на причетність особи до повстання) – цивільному губернатору [10, с.131].

Опис маєтку здійснювався в двох примірниках, один з яких відсилався у Волинську казенну палату, а інший зберігався у повітській конторі або в комісара. Під час опису встановлювалось чи не перебуває маєток у заставі. Селян в маєтках не звільняли від виконання повинностей, а особливо наголошувалося, що всі вони мають виконуватися як і раніше в повному обсязі. «Бунтівливих і неспокійних чоловіків» направляли на службу в армію або арештантські роти, не забуваючи кожного разу наголошувати, що російська влада прийшла полегшити становище селян [9, с. 68].

Казенна палата повинна була забезпечити майбутній устрій кожного маєтку і дати розпорядження стосовно його нерухомого майна. Рухоме майно необхідно було продати, а гроші переслати через повітове казначейство в

Приказ громадської опіки. Стосовно дорогоцінних, рідкісних речей, картин і бібліотек необхідно було робити запит на розпорядження міністра фінансів [8, с. 89]. Таким способом влада намагалася максимально ефективно використати конфісковане майно для забезпечення економічних інтересів імперії.

Російська влада проголошувала, що не скасовує боргів власників конфіскованих маєтків перед кредиторами, але повернення відбувалося вибірково, як правило лише росіянам. Витрати на роботу губернських конфіскаційних комісій і казенної палати покривалися за рахунок доходів маєтків. Після отримання імператорського розпорядження про остаточну конфіскацію маєтку казенна палата зобов'язувалася належно ним управляти; ліквідувати всі борги власника, перевести в російську скарбницю усі кошти з маєтку. Казенна палата здійснювала управління конфіскованими маєтками. Прибутки, отримані з маєтків, казенна палата перераховувала в комісію ліквідації боргів, за виключенням коштів для погашення витрат самої палати і міністерства [3, с. 159]. На Правобережжі в казенні маєтки часто призначали економами поляків чи євреїв, які за короткий строк часто доводили до зубожіння селян [1, с. 203].

У першій половині XIX ст. приватні володіння шляхти у Волинській губернії складали 1 297 000 десятин (були найбільшими серед трьох Правобережних губерній) [4, с. 43]. За даними Міністерства внутрішніх справ, у Волинській губернії було конфісовано 32 маєтки загальною площею 100 849 десятин. В казенне відомство переведено 10 493 селянина і 100 849 десятин (приблизно 92 310 га) землі, що склало близько 7,7% приватних володінь шляхти у Волинській губернії [[7, с. 105]. Таким чином, губернські казенні палати активно залучалися російською владою до покарання учасників Листопадового польського повстання 1830–1831 рр. Шляхом конфіскації маєтків, імперська влада здійснила грабунок майна власників окупованих територій [11, с.192].

Отже, земельні конфіскації стали одним із головних інструментів залякування місцевого населення російською окупаційною владою. Казенні палати здійснювала управління конфіскованими маєтками. Прибутки, отримані з маєтків, казенна палата перераховувала в загальноімперський державний бюджет, значна частина якого йшла на утримання каральної російської армії.

Список використаних джерел

1. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX – XX ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
2. Бармак М. В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. 512 с.
3. Беренштейн О. Б. Дискримінаційна політика царського уряду щодо євреїв у другій половині XVIII – першій половині XIX століття (за матеріалами Правобережної України): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.07. НАН України. Ін-т національних відносин і політології. К., 1995. 218 с.
4. Бовуа Д. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. [пер. з французької З. Борисюк]. Львів: Кальварія, 2007. 296 с.
5. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак, ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863). К.: ІНТЕЛ, 1996. 416 с.
6. Брославський В. Л. Примусове відчуження нерухомої власності на Правобережній Україні у кінці XVIII – першій половині XIX ст. *Проблеми і перспективи наук в умовах глобалізації*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2005. С. 13–18.
7. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Житомир, 2004. 168 с.

8. Венгерська В. О. Розвиток кредитно-банківської системи на Правобережній Україні у другій половині XIX ст.: дис... канд. іст. наук: Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Житомир, 1998. 196 с.
9. Жвалюк В. Р. Податкові органи Російської імперії в Україні в другій половині XIX – на початку XX ст.: Організаційно-правові засади діяльності: монографія. К.: Атіка, 2001. 176 с.
10. Маркевич О. В. Організація управління Волинською губернією наприкінці XVIII – 60-ті рр. XIX ст.: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.01. Житомир, 2012. 272 с.
11. Мацко Н. С. Імперські військові формування на Правобережній Україні та пов'язані з ними повинності (кінець XVIII – XIX ст.). *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 19 (206), жовтень. С. 193–201.
12. Орлик В. М. Податкова політика Російської імперії в Україні в дореформений період. Кіровоград: Імекс ЛТД, 2007. 631 с.
13. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. 432 с.
14. Рудакова Ю. К. Російська політика щодо польської шляхти на Правобережній Україні в 1793–1830 роках: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 01 «Історія України». Ун-т М. Кюрі-Склодовської. К., 2012. 28 с.
15. Філінюк А. Г. Правобережна Україна наприкінці ХУІІІ – на початку ХІХ століття: тенденції розвитку і соціальні трансформації: монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. 728 с.
16. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: ХІХ – початок ХХ ст. Ін-т історії України НАН України. К., 2005. 426 с.
17. Шевчук Б. Л. Волинська казенна палата – виконавець конфіскації маєтностей учасників Польського повстання 1830–1831 рр. *Сумський історико-архівний журнал*. 2010. № Х–ХІ. С. 211–215.